

Дәріс №12.

Тақырыбы: «Айман-Шолпан» жыры

Жоспар:

1. *«Айман-Шолпан» жырының жиналуы және зерттелуі*
2. *«Айман-Шолпан» жырының нұсқалары*
3. *«Айман-Шолпан» жырдағы образдар*

Мақсаты: «Айман – Шолпан» дастанының кейіпкерлері, апалы-сіңлілі ару қыздар. «Айман-Шолпан» – басқа лиро-эпостық жырларға қарағанда жаңа сюжетке құрылған жыр. Өйткені жырда халықтың тұрмысы базармен, қаламен, сауда-саттықпен байланыста жырланады. «Айман-Шолпан» жырының жиналуы және зерттелуінен мағлұмат беру. Жырдың нұсқаларына, образдар жүйесіне, көркемдік ерекшелігіне, өлең құрлысы мен тіліне тоқталу.

Негізгі ұғымдар: лиро-эпостық жыр, образ, тақырып, идея, көркемдік.

Қазақ халқының тұрмыс-салтына байланысты туған жырдың бірі - «Айман-Шолпан».

Оқиғасы кейінгі дәуірлерден алынған лиро-эпостық жырларының бірі – «Айман–Шолпан». «Айман–Шолпан» жырының XIX ғасырда туғандығы туралы тұжырым көпшілік ғалымдарымыздың тарапынан айтылған екен. М. Әуезов жыр жөнінде: «Жырдың Көтібар, Есет сияқты кейіпкерлері өткен ғасырдың орта шенінде өмір сүрген адамдар екендігіне қарап дастан сол тұста немесе содан кейінгі кезеңде туған деп байлам жасауға болады», – дейді. Сонымен қатар, М. Әуезов жырдың халық арасына көп таралуының сыры оның образдық-сюжеттік негізінің өмірден алынған шынайылығында, реалистік ерекшелігінде деп көрсетеді: «Көркемдік қасиеті жағынан қазақ эпосының үздік үлгілері саналатын «Қозы Көрпеш – Баян сұлу» немесе «Қыз Жібек» жырындай болмағанымен, «Айман — Шолпан» — халық арасына ең көп таралған дастандардың бірі. Сірә, мұның сыры жырдың образдық-сюжеттік негізінің өмірден алынған шынайылығында, реалистік ерекшелігінде болса керек» (Әуезов М.). Әдебиетші — ғалым Қ.Жұмалиев «Айман — Шолпан» жырының оқиғасы Исатай мен Махамбет бастаған халық көтерілісінен кейін туған, – дейді. Ал филология ғылымдарының кандидаты Ә. Қоңыратбаев «Қазақ әдебиетінің тарихы» еңбегінде бұл жырдың XIX ғасырдың орта шенінде туғандығын айтады. М. Ақынжановтың айтуына қарағанда, бұл жыр өткен ғасырдың екінші жартысының бас шенінде, яғни Қазақстанның Россияға қосылуы аяқталған кезде, туған. Бұлардың қайсысы болса да жырдың нақтылы шыққан мезгілін дәлдеп айтпағанымен де, оқиғасы шындық өмірден алынғандығын анықтайды. Жалпы жырдың туындау кезеңі XIX ғасыр деген тұжырыммен М. Ғабдуллин де келіседі. «Айман — Шолпан» халықтық жыр және ол XIX ғасырдың 70 жылдарында шығарылған секілді. Жырдың оқиғасы осы кездегі қазақ елінің тұрмысында, әлеуметтік-қоғамдық өмірінде болған жаңалықтарды суреттеу идеясынан туған деуге болады» – дей

келе бұған бірнеше дәлелдер келтіріп кетеді. Жырдың сюжеттік желісінде көрінетін әлеуметтік астар туралы 30 жылдары әдебиет алыптары М. Әуезов пен С.Мұқанов пікір таластырған. Бұл туралы С.Мұқанов: «Айман — Шолпанда» үлкен бір жиында Маман деген байдың Көтібар батырды қорлағаны, оған ашуланған батырдың Маманның Айман мен Шолпан деген екі қызын тартып алумен бірге байды шауып кетуі сөз болады. Отызыншы жылдардың аяғында осы жыр төңірегінде марқұм М.Әуезовпен баспасөз бетінде пікір таластырғаным бар. Сонда, меніңше, Көтібардың қылығы рушылдық қара дүрсінділікке жатқанымен, оның негізінде әлеуметтік астар, яғни байдың қорлығына кедейдің қарсы қимылы бар. Мен әлі сол пікірдемін», – дейді. 1939 жылы жазылған «Жақсы сынға жан пида» атты пікір алысу ретінде жазылған мақаласында Мұхтар Әуезов С. Мұқановтың халық мұрасын игеруге байланысты «Айман–Шолпан» сценариіне айтқан сынына қарсы жауап айтып, ол сынның бірбеткей қияс кеткендігін атап көрсеткен еді.

Жырдың ел арасынан жазып алынған нұсқасы 1896 жылы Қазақ қаласында басылып шықты. Бірақ оны жырлаған ақынның аты-жөні күні бүгінге дейін мәлім емес. Жырдың қысқаша мазмұны 1901 жылы «Торғай газетінде» (№17) басылды. Ал 1902 жылы «Торғай облыстық ведомосы» (№62) жырды қазақ тілінде жариялады. Бұлардың бәрі 1896 жылғы басылғанын қайталады. Бұл жыр 1939 жылы Қажым Жұмалиев құрастырған «Халық поэмалары» деген жинаққа енді. Жазушы М.Әуезов жырда айтылатын әңгімелерді негізге ала отырып, «Айман Шолпан» атты пьеса (1934) жазды, ол алғашқы кезде қазақтың Абай атындағы опера театрында қойылды, кейіннен облыстық театрдың репертуарынан орын алды.

Қ.Жұмалиев «Айман Шолпан» жырының оқиғасы Исатай мен Махамбет бастаған халық көтерілісінен кейін туған, - дейді. Ал филология ғылымдарының кандидаты Ә.Қоңыратбаев «Қазақ әдебиетінің тарихына» (1 том, 1948, 207-бет) жазған еңбегінде бұл жырдың ХІХ ғасырдың орта шенінде туғандығын айтады. М.Ақынжановтың дәлелдеуіне қарағанда, бұл жыр өткен ғасырдың екінші жартысының бас шенінде, яғни Қазақстанның Ресейге қосылуы аяқталған кезде туған. Бұлардың қайсысы болса да жырдың нақтылы шыққан мезгілін дәлдеп көрсетпегенмен де, оқиғасы шындық өмірден алынғандығын анықтайды.

Капитализм элементтерінің қазақ еліне ене бастауы, әлеуметтік тұрмыс пен қоғам өміріне бірсыпыра өзгерістердің кіруі ескі әдет-ғұрып салтқа да әсерін тигізді. Бұл жөнінде де көптеген жаңалықтар туды. Осындай өзгеріс, жаңалықтарды жүзеге асыру, дамыта беру үшін патша үкіметі, оның жергілікті әкімдері ескіні көксейтін адамдарды жақтаған жоқ, жаңа заманның мән-жайын түсінген және соған қызмет ететін жаңа адамдарды қолдай бастады, соларға арқа сүйеді. Бұл жайды қазақ халқы да түсінді, ел басқару, ел билеу ісіне экономика мен мәдениеттің жаңа бағытта дамуы жолында жаңаша қызмет ететін адамдар болу керектігін ұғынды. Осындай адамдарды ардақтады және оларды ескілік өмірді, кертартпа дүниені көздейтін, сол үшін күресу ойынан қайтпаған адамдарға қарсы қоя бастады. Және де мұндай жаңа

адамдар ерлермен қатар әйелдер арасынан да шығады деп ұғынды. Халықтың осы ұғымы оның әдебиетінен де орын алды. Соның бірі «Айман - Шолпан» жыры деуге болады.

«Айман, Шолпан» жырының оқиғасы шынайы өмірден алынған. Жырдың басты кейіпкерлері - Көтібар мен Арыстан - тарихта болған адамдар. Тарихи деректердің айтуынша, Көтібар Берсеннен, Арыстан Тінәліден туған. Берсен мен Тінәлі бір кісінің баласы. Бұлардың руы - Шекті, оның ішінде Тілеуқабак, мекені - қазіргі Ақтөбе облысының Шалқар ауданы. Көтібар мен Арыстан өткен ғасырдың ортасына дейін өмір сүрген. Т.Шойғарин: «Көтібар Ақтөбе облысы, Шалқар ауданының он бірінші ауылында туған, ұрпақтары осы күнде де бар», - десе, Тыным Бірманов: «Ақтөбе облысының Ключевой ауданында Көтібардың моласы бар. Көтібарды бай-сұлтандар, хан тұқымдары Жанқасқа дегенге ақша беріп өлтіртеді. Оның сүйегін Арыстан мен Есет сауын айтып, эзер тауып алады», - деп жазады. Ал жырдағы Айман, Шолпан, Әлібектер жайында тарихи мәліметтер жоқ.

«Айман - Шолпан» реформа дәуірінен кейінгі қазақ ауылындағы әлеуметтік қарым-қатынастарды, қоғам өміріне, тұрмыс-салтқа енген өзгеріс, жаңалықтарды суреттеу идеясынан туған жыр. Ол өзінің осындай негізгі көзқарасын жырдағы басты кейіпкерлердің мінезін, іс-әрекеттерін суреттеу арқылы көрсетеді. Бұл ретте жырдың кейіпкерлері екі топқа бөлінеді. Біріншісі – ескілік өмірді, бұрынғы тұрмыс-салтты жақтайтындар. Ол - әлеумет сахнасынан кетіп бара жатқан феодалдық құрылыстың өкілдері Көтібар мен Маман. Екіншісі – жаңа туып келе жатқан капиталистік қарым-қатынасты, қоғам өмірінде соған негізделген жаңалықты жақтаушы жастар. Олар: Айман, Арыстан, Әлібек, Шолпан. Бұлар қазақ қоғамына ене бастаған жаңа дәуірдің өкілдері ретінде жырға қосылады, олар бұрынғы заманда кездеспеген жаңашыл іс-әрекеті, мінез-қылығымен алынады. Сондықтан да олар бұрынғы қазақ әдебиетінде болмаған, жаңа заманда туған жаңа кейіпкерлер болып табылады. Сөйтіп жырда ескі мен жаңаның тартысы бейнеленеді, оқиға соның төңірегінде құрылады.

Жыр оқиғасы Маман мен Көтібардың үйге таласып қақтығысуынан басталады. Бұдан олардың өздері үстемдік етіп, әкімдік жүргізген заманы сол қалпында деп түсінушілігі көрінеді, ол заманның өтіп бара жатқандығын, қоғамдық қарым-қатынастардың өзгере бастағанын мойындамаушылықты аңғартады.

Қазақ қоғамында көп заман бойына ел билеу, ел басқару ісі хандар мен феодалдардың, батырлардың қолында болып келді. Әміршісі де, әкімі де солар еді. Бірақ ХІХ ғасырдың бас кезінде-ақ олар бұл дәуренінен айрыла бастаған болатын. Дегенмен олар мұны мойындамай: «Заман әлі де біздікі, барлық билік қолымызда, айдасақ - жүресің, ақырсақ - көнесің», - деді. Маман мен Көтібар да сондай, бұрынғы дәрежесі бұзылмаған, өзгермеген, баяғы бір қалпында деп түсінеді. Сондықтан да олар үйге таласуды сылтау ете, өздерінің күдіреті қолында, бұрынғыдай күшті екендіктерін жұртқа танытпақ болады.

Маман байлығын айтып күш білдіреді, Көтібарды кекей сөйлейді. Ол Көтібарға:

Маман айтты: дәулеті бар немедей,

Жүр еді осы Шекті кезі келмей.

Үй таңдап біздің елден не қылады,

Су артқан Қаратаудан кума кедей, - дейді. Ол Көтібардың байлығын біле тұрса да, одан өзін мықтылау етіп көрсету үшін әдейі кедей деп кемітеді. Маманның бұл сөзіне ыза болған және оның алтындаған ақ үйге түсуіне, ондай үй өзіне тимегеніне намыстанған Көтібар елге қамшы үйіріп қалған әдетіне басады; ашу-жанжал шығарады, Маманды шауып алатындығын білдіреді. Ол Маман байға:

Ауылыңа жеті жүз қол жүргізбесем,

Шектіні таң сәріден тигізбесем.

Көтібар менің атым жерге кірсін,

Айманды жайдақ нарға мінгізбесем, -деп, ант етеді. Ол артынша-ақ осы сертін орындайды да, Маманды шауып алады, оның екі қызы Айман мен Шолпанды жайдақ нарға мінгізіп әкетеді.

Белгілі мөлшерде жыр Көтібарға батырлық сипат та береді. Оның «батырлық» қимылы, тік мінезді дөкірлігі, морттығы, намыстанып ел шабуымен көрінгендей болады. Ол ескі әдеттерін қолдайды, халыққа қамшы үйірген салтына тартады, жұрттың бәрін ызғармен ықтырам деп ойлайды. Ат жарысына үш жүздей сайгүліктер қосылғанын біле тұрып: «Бас бәйгемді шаппай бер», деп менмендік мінез білдіреді. Көтібардың осы сияқты мінездерін, іс-әрекеттерін халық жыры дәріптеу ретінде емес, күні өткен батырды мазақ, күлкі ету түрінде суреттейді.

Көтібар өзін-өзі жоғары бағалап, «мықтысынып» жүрсе де, оның әлі Теңгеге де жетпей қалады. Аймандарды алып келе жатып: «Мен барып, үйдің ішін қуантам», деп ауылына қарай тарта жөнеледі. Бірақ Көтібар үй ішін қуанта алмайды. Теңгенің қаһарына ұшырайды. «Айманды алса, тұрмаймын, кетемін», деп айқай салған, ашу шығарған Теңге Көтібарды қыңқ еткізбейді. Сөйтіп, «батырсынған» Көтібар, ақырында, жұрт алдында күлкіге айналады.

Жырдың ерекше көңіл бөлгені - Айман.

Айман - реформа дәуірінен кейінгі жерде қазақ қоғамына енген өзгерістер мен жаңалықтарға сәйкес әлеумет сахнасына шыққан жаңа адамдардың өкілі ретінде жырға қосылады. Ол жаңа дәуірдің жаршысы бейнесінде алынады және оның ақылы, мінезі, ісі Көтібар мен Маманға қарсы қойыла жырланады. Жаңа заманның жаңа адамы болған Айманды халықтың ендігі панасы, қамқоршысы, ақылгөйі деп көрсетеді, «Айман болар, өлгенде паналарың» - дейді жыр.

Айман - өз кезіндегі қазақ әдебиетіне енген жаңа кейіпкер. Бұдан қазақ әдебиетінде Айманға дейін жыр болған қыздар жоқ деген ұғым тұмау керек. Ондай қыздар (Кұртқа, Назым, Ақжүніс, Қыз Жібек т.б.) болған. Бірақ олардан Айманның айырмасы - әлеуметтік мәселелерге араласуында, жаңа заманда ел

басқару ісіне ерлермен қатар әйелдердің де қатысқанын, ел арасын шабуылдан құтқарушы, арапашы, татулық орнатушы екенін көрсетуінде.

Айман - ақылды, білгір, болашақты болжағыш қыз. Көтібардың елге шабуыл жасауы оған қатты батса да, қайғысын сыртқа шығармайды, дәрменсіздік білдірмейді. Қайта қара күштің иесі Көтібарға қарсы шығып, оны ақыл-айламен жеңу жағын қарастырады. Бұл ретте Айманның бірінші жеңісі Көтібардан жорға сұрап алуы, оған жайдақ нардың үстінде келе жатқан Шолпанды мінгізуі. Бірақ Айманның өзі де аянышты күйде, нарға жайдақ мініп келе жатқанды. Енді ол тағы бір жорғаны сұрайды, Көтібар бермейді. Сонда Айман:

Қу түйе ел шапқанға обалың деп,
Ақ Айман қамшыменен басқа ұрады.

Айманның бұл әрекеті тек түйені ғана емес, сонымен қатар, Көтібарды да басқа ұрғанға тең еді. Осыдан былай Айман Көтібармен тартысқа түседі, сөзге келіп еркін сөйлесе, ақылын асыра бастайды. Есебін тауып ол Шолпанды еліне қайырады. Бұл оның екінші бір жеңісіне айналады.

Айман Шолпанды еліне аттандырып, өзінің сүйген жары Әлібекке хабар салады. «Алпыс күннен қалмай келіп жетсін», - дейді және Көтібардың ырқына бой бермейтіндігін, сүйген жарына адал екендігін айтады. Мұны ол өзінің ақыл- айласына сенгендіктен, соған сүйеніп іс жасай алатындығын білгендіктен айтады.

Көтібарды жеңу жайын қарастырған Айман мақсатына жету үшін Теңгені пайдаланады. Батырдың Теңгеден асып кете алмасын біліп, оған қарсы Теңгені салады. Теңгемен кездескенде:

Базарда Теңге болсаң, пұл боларсың,
Қолыңа құрық алсаң, құл боларсың.
Батырдың айтқан сөзі рас болса,

Қолыма су құятын күң боларсың, -дейді. Айман қулық жасап, Теңгенің намысына тиеді. Теңге арқылы Көтібарды қыңқ еткізбеу жағын көздейді. Айманның бұл ойы жүзеге асады. Көтібар Теңгенің тегеуірінен шыға алмай қалады. Сөйтіп ол тағы бір қауіптен құтылады.

Бірақ Көтібардың: «Айманды тоқалдыққа алмасам, Көтібар атым құрысын», - деген сөзін есінде ұстаған Айман, Көтібар бұл антынан танбайды деп түсінеді. Сондықтан Айман тағы бір амал жасайды. Бұл жолы Есетті пайдаланады.

Айман жырда болашақты болжағыш қыз болып та суреттеледі. Көтібардың Маманды шауып алмақ ниетінде айтқан сертін Айман естігенді. Оның бұл сертіне жетпей қоймасын білген Айман алдын ала қам жасап, мал-мүліктерін жан-жаққа жасырады. Бұл сырын ол Шолпанға айтады:

Қызыл құм есік алды беткей барды,
Құдайым салды басқа қайғызарды.
Ішінде үш жүз ішік санап салған,
Жалғыз шыбық түбінде төрт тең барды.
Көтібар серт қып кетті деген күні

Аралға айдап тастап ем бес жүз атты, -дейді. Айманның мұнысы да ақылмен істелген іс болады. Және де Көтібар Маманнан айдап алған малдарды қасындағы жігіттеріне үлестіре бастағанда, Айман да олжа сұрайды. «Өздеріңмен бірігіп Маманды мен де шабыстым», - деп, олжаға жүз нар алады. Ондағы ойы айдауға түскен малынан аз да болса үлес алып қалу еді.

Жыршы-ақын белгілі мөлшерде Айманға ерлік сипат береді. Ол Әлібектің келер мерзімі жақындаған кезде Көтібардың күрең тұлпарын, қару-жарағын қолына түсіреді де, сүйген жарының алдынан шығады. Жыр мұнымен Айман өз намысын ақыл-айласымен ғана емес, керек болған жерде қару-жарақпен де қорғап алуға жарайтын қыз екендігін аңғартпақ және ақылына ерлік мінезі сай демек.

Айманның бойындағы сүйкімді қасиеттің бірі оның Әлібекке адалдығы, қыз махаббатының беріктігімен де көрсетіледі. Көтібардай қара күштің қолына түсіп тұтқын болған, одан құтылып кетуі екі талай жағдайға ұшыраған Айман артында қалған асыл жары Әлібектен күдер үзбейді. Қандай халге түссе де, есінен Әлібек шықпайды, қайткен күнде де оған қосыламын деп өзіне-өзі ант етеді. Сол үшін күреседі. Бұл ойын ол Шолпан арқылы Әлібектің өзіне де жеткізеді.

Көңліме ғашық оты болды уайым,

Пенденің қадір алла білер жайын.

Ешкімге басым кеспей мен тимеспін,

Қазаны жеткізбесе бір құдайым, - дейді. Қалың қолмен Әлібек келіп, Көтібардың еліне шабуыл жасаған шақта Айман үлкен адамгершілік іс жасайды. Ол ел арасына араздық отын салмай, екі жақтың ашуын басушы, келістіріп татуластырушы болады. Бір кезде қара басының намысы үшін Көтібар ел шауып ерегіс бастаған еді. Енді сол кекті қайырмақ болып Әлібек аттанды. Екі елдің арасында үлкен дау, жанжал туды. Мұның арты жақсылыққа соқпайтынын қайта ерегістен туған араздық үдей беретінін, одан елдің зықы кететінін аңғарған Айман осы тұста билік айтады. Ол Көтібар мен Әлібекке:

Алыстың да, жығыстың, екі батыр,

Сіздерді бітірейін төре беріп, -деп, екі жақты жарастырып, татуластырады. Шолпанды Арыстанға беріп, өзі Әлібекке қосылады. Көтібарды әрі құда, әрі өкіл ата етіп кетеді. Осындай ақылды төрелік айтқан, ел арасын бүлдірмей келісімге келтірген Айманға жұрт разы болады. Көтібар мен Маман бай ел арасын бүлдіруге бар болса да, татуластыруға жоқтығын айта отырып, бұл жөнінде жыр Айманды үлгі етеді. Оның адамгершілігін, ақылын, мінезін, ел үшін жасаған істерін артық бағалап, халықтың ендігі сенері де, сүйенері де Айман секілді жана адамдар, жастар екендігін көрсетеді.

Жырдың жағымды бейнеде алған адамының бірі – Арыстан. Ол мінезі салмақты, ақылды жігіт кейпінде суреттеледі. Бұл ретте Арыстанды өз ағасы Көтібарға қарама-қарсы қойылған кейіпкер деуге болады. Арыстан ағасының ісін де, дөрекі мінезін де ұнатпайды, оған ақыл айтып, дұрыстық жолға салуды да ойлайды. Көтібар Маманды шауып аламын деп ант берген шақта, Арыстан:

Дәулеті әр пенденің бөлек-бөлек,
Көтеке, ашуды қой, ақыл керек.
Қымыздың қызуына желік қылған,

Шайтан сөз топ ішінде неге керек, -деп, ағасына ақыл айтады. «Маманмен ерегісіп елді бүлдірме, ондай әрекет жасама», - дейді.

Көтібар қалың қол жиып, Маманды шабуға аттанғалы тұрған кезде де, ағасының бұл ісін Арыстан қостамайды, оны теріс деп біледі. Сондықтан да ол Маманның елін шабысуға бармайтындығын айтады: «Елдің обалына қалмаймын», - дейді. Бірақ Көтібардың бір беттілігін, айтқан сөзінен танбайтындығын білетін Арыстанды жырда былай дейді:

Лебізін ағасының қайыра алмай,
Арыстан амалсыздан о да жүрді.

Басында ел шабуға бармаймын деген және ағасының бұл жорығын ұнатпаған Арыстан амалсыздан қалың қолға қосылып Маманның еліне аттанады. Ол осы шабуылда Көтібар тағы бір нәрсені бүлдіріп алар деген оймен шығады. Арыстанның бұл қаупі шындыққа келеді. Аяушылық сезімі жоқ Көтібар екі қызды жайдақ нарға мінгізеді және халдерінің мүшкілдігін айтып ат сұраған Айманның сөзіне құлақ аспайды. Ағасының мұндай қаталдық мінезін жек көрген Арыстан адамгершілік жасайды: «Бақталасың Маман болғанымен, екі қыздың жазығы жоқ», - деп оларға екі ат алып береді.

Көтібардың ерегіспен жасаған бұл шабуылының арты үлкен дауға, ұрыс-жанжалға әкеп соғатынын, Айман сияқты, Арыстан да түсінеді. Сондықтан ол алдағы күнде ел-жұрттың ылаңға түспеуін көздейді. Болашақта бітісер істің белгісін іздейді. Ол үшін Айманның тілегін қабылдап, Шолпанды еліне қайыру керек деп ұйғарады және бұған қарсы болған Көтібарды көндіріп алады. Осыдан былай Арыстан мен Айман ел қамын ойлаған адамдар болып шығады. Айманның ақылмен жасаған әрбір ісін ол қолдап та отырады. Есеттің байғазы деп сұраған тілегін Көтібардың ырқына қоймай орындатады. Ондағы ойы Айманды ел-жұртынан, сүйген жарынан айырмау, Көтібардың: «Айманды тоқалдыққа аламын», - дегенін болдырмау еді. Егер Көтібар тағы бір пәле бастап, Айманды тоқал етіп алатын болса, онда ел арасы татулыққа келмей, қырғын ұрысқа айналады деп түсінген Арыстан істің насырға шаппау жағын қарастырады. Шолпанның еліне қайтарылуы, Есеттің байғазы алуы Арыстан мен Айманның ел қамын көздеген ойынан туған еді.

Екі елдің келісімге келіп, татуласуына Айман сияқты Арыстан да себепкер болады. Ол осы табысып, татуласудың берік белгісі ретінде Шолпанға үйленеді. Шолпанды өзіне тең жар-жолдас деп түсінген Арыстан оны ақ көңіл, адал ниетімен, барлық махаббатымен сүйіп қосылады. Олардың арасындағы сүйіспеншілік, Арыстанның Шолпанға көңілі түсуі, танысуы екі елдің бітісер кезінен бұрынырақ басталған еді. Шолпанды еліне әкеп салған кезде-ақ Арыстан бұл қызды қатты ұнатып қалғанды, Шолпанға деген махаббат сезімі ұялағанды. Шолпанды асыл жар деп, оған қосылуды арман еткен еді. «Маманның Көтібар айдап алған малдарын иесіне қайыртып берем,

ел арасын келістіріп туыс болып табысармын», - дегенді Арыстан Шолпанға қосылам деп үміттенгендіктен айтқан еді. Ол:

Басына Қызыл құмның шығып тұрды,
Қайғымен қарап көрді талай қырды.
Бұл малды тірі болсам, қайтарам деп,
Арыстан уәде қылып, қайта жүрді.

Арыстан осы уәдесіне жетеді, Айманның төрелігін қабыл алып, Шолпанға қосылады. Ел арасының бітісуіне, табысып татуласуына басты себепкердің бірі болады.

Сонымен халық жыры Арыстан болмысын жағымды бейнеде суреттей отырып, оны өз тұсының жастарына үлгі етеді.

Жырда Әлібек пен Шолпан бейнесі айқын түрде суреттелмесе де, олардың да жаңа заманның жемісі екендігін сезінгендей боламыз. Бұл ретте олар Айман мен Арыстан бейнесін толықтыра түскен кейіпкер секілді. Әйткенмен Әлібек бейнесіне жырда азғантай болса да көңіл бөлінеді. Ол сауда-саттық ісіне араласады, қазақ арасына жаңада кіріп келе жатқан капиталистік элементтерді құптаған кісі болып көрінеді. Әлібек бейнесінің бір қыдыру көзге түсетін жері – оның қасына 1400 жігіт алып, Көтібарға шабуыл жасауы. Бұл шабуыл Көтібардан кек қайыру ғана емес, оны ескі салтқа, барымтаға, ел талауға және бұларды қолдаушыларға қарсы көтерілген халық күші деуге болады.

«Айман - Шолпан» - мазмұн құрылысы, оқиғаны баяндауы жағынан өзіндік ерекшелігі бар жырдың бірі. Жырдың басты ерекшелігі - оқиғаны шиеленіскен тартысқа құруында. Оның қандай әңгімесін алсақ та үлкен тартысты көреміз. Мұның өзі жыр оқиғасын әрі қызықты, әрі әсерлі етеді. Көтібар мен Маман, Айман мен Көтібар, Теңге мен Айман арасындағы тартыс, қақтығысуларды суреттеу арқылы жыр оқиғасы дами түседі.

Екіншіден, жыршы ақын жағымсыз кейіпкерлерді суреттегенде, олардың мінездерін, іс-әрекеттерін күлкі-мазақ ете, сықақтай сипаттайды. Маманның байлығын айтып шіренуі, Көтібардың «батырмын» деп кеудесін соғуы - жырда ащы мысқыл, келекеге айналады.

Тұжырым. «Айман - Шолпан» - реформа дәуірінен кейінгі кезде қазақ қоғамына енген жаңалық, өзгерістерді шындық тұрғыдан бейнелеген халықтық жыр. Бұл жыр жаңа жағдайға байланысты қоғам өмірінен орын алған талас-тартысты, ескінің жеңіліп, жаңаның жеңетіндігін бейнелейді, әлеумет сахнасынан ығыстырылып бара жатқан және ескілікті қолдаушы адамдарға жаңа заманның жаңа адамдарын, жастарды қарсы қоя отырып, соңғыларын ардақтай жырлайды, үлгі етеді.

Бақылау сұрақтары

1. «Айман-Шолпан» жырының шыққан мезгілі тура қарама-қайшы тұжырымдар туралы не білесіз? Мысалдармен делелдеңіз.
2. «Айман-Шолпан» жырының қазақтың басқа лиро-эпостық жырларынан айырмашылығы неде?

3. «Айман-Шолпан» жырының негізгі тақырыбы, көтерген әлеуметтік мәселесі?
4. Жырдағы Теңге арқылы Көтібар бейнесі қалай ашылған?
5. Айман образының реформа дәуірінен кейінгі қазақ қоғамына енген өзгерістер мен жаңалықтарға сәйкес әлеумет сахнасына шыққан жаңа адамдардың өкілі ретіндегі бейнесін қай жолдардан байқаймыз?

Оқуға ұсынылған әдебиеттер

1. Қоңыратбаев Ә. Қазақ фольклорының тарихы. – Алматы, Ана тілі, 1991. – 288 б.
2. Садырбаев С. Қазақ халық әдебиеті. Хрестоматия, жоғары оқу орындарының студенттеріне арналған. Алматы, Рауан. 1990. – 240 б.
3. Қазақ халық әдебиеті. Екі томдық хрестоматия. I том. Құраст. С.Садырбайұлы; жалпы ред.басқ. Қ.Әбдезұлы. Алматы: Қазақ университеті. – 2015. -276 б.
4. Қазақ халық әдебиеті. Екі томдық хрестоматия. II том. Құраст. С.Садырбайұлы; жалпы ред.басқ. Қ.Әбдезұлы. Алматы: Қазақ университеті. – 2015. -276 б.
5. Ғабдуллин М. Қазақ халқының ауыз әдебиеті. Алматы, Мектеп 1974.-380 б.